

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

ANETA GALAŠOVÁ

III. ročník - prezenční studium

Obor: český jazyk – společenské vědy

VYUŽITÍ ETYMOLOGIE NA 2. STUPNI

ZÁKLADNÍ ŠKOLY

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Milena Krobotová, CSc.

OLOMOUC 2011

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 8. dubna 2011

.....

vlastnoruční podpis

Děkuji doc. PhDr. Mileně Krobotové, CSc., za odborné vedení bakalářské práce, poskytování rad a materiálových podkladů k práci, ale i učitelům základních škol, u nichž jsem prováděla výzkum.

Obsah

Úvod.....	6
1 Etymologie jako věda	7
2 Historie etymologie.....	8
2.1 Antické kořeny etymologie a její vývoj ve středověku do raného novověku	8
2.2 Novodobá evropská etymologie.....	11
2.3 Novodobá česká etymologie	13
3 Lidová etymologie	17
4 Výklad názvů měsíců, dnů a svátků.....	19
4.1 Názvy měsíců v roce	19
4.2 Názvy dnů	23
4.3 Názvy svátků a významných dnů.....	26
5 Povědomí žáků o původu svátků a tradic, zájem učitelů o etymologii.....	41
Závěr	45
Seznam použité literatury	46
Přílohy.....	48

Úvod

V bakalářské práci se budeme zabývat etymologií, zejména její historií a vývojem v evropském kontextu i v České republice. Etymologie je věda, kterou lze využít v různých dalších disciplínách a institucích, jež se zabývají vzděláváním, například na základních školách.

V práci se zaměříme zejména na etymologický výklad měsíců, dnů v týdnu a významných dnů či svátků, neboť tato slova jsou běžná ve slovníku každého z nás, ale málokdo ví něco více o původu těchto pojmenování.

Na závěr práce jsme provedli malý výzkum, kterým zjistíme, zda jsou žáci na 2. stupni základní školy schopni vysvětlit původ alespoň některých svátků nebo tradic a jestli se ještě v českých rodinách tradice a zvyky dodržují nebo jsou spíše opomíjeny.

Ke zjištění informovanosti žáků jsme použili krátké dotazníky, které jsme vyhodnotili současně s komentováním jednotlivých položek v grafech.

Součástí výzkumu byl rovněž dotazník pro učitele na 2. stupni základní školy, kterým jsme chtěli zjistit, zda vyučující ve výuce etymologii využívají, a pokud ano, tak ve kterých předmětech a v jaké míře, popřípadě jestli by uvítali souhrnný etymologický výklad českých tradic a svátků.

Práce je doplněna přílohami, do nichž jsme zařadili znění dotazníku.

1 Etymologie jako věda

Slovo etymologie pochází z řeckého *etymos*, což znamená „skutečný, pravý, pravdivý“ a *logos*, v překladu „podání, pojednání, nauka“. Ve starém pojetí se etymologie snaží najít u slov *etymon*, tj. to, co je skutečné a základní na slově, přesněji řečeno skutečnou podstatu, vlastní základ slova. V současné době se etymologie stala lingvistickou naukou, která pojednává o původu slov, sleduje jejich vznik a původní význam.¹ Před samotným výkladem slova je potřeba shromáždit, pokud je to možné, všechny dochované podoby slova.

Ve vývoji jazyka dochází ke změnám ve významu již existujících slov, objevují se nové skutečnosti, které také potřebují nové pojmenování. Nová slova zdomácňují v jazyce většinou několik desítek let, u slangových slov je proces rychlejší.

Při výkladu slova vychází etymologie i z dalších vědeckých disciplín jako jsou lingvistika, historie, archeologie, geografie, etnografie, sociologie atd.²

„Vcelku se dnes kladou na etymologickou práci vysoké požadavky: má podat historii slova, vymezit jeho oblast, uvést jeho tvary nářeční, naznačit celou rodinu zkoumaného slova a zachytit i jeho rozšíření. Splnění těchto požadavků závisí ovšem na míře a hodnotě předběžných prací týkajících se těchto jednotlivých základních kamenů alespoň relativně spolehlivého etymologizování.“³

„Výsledky etymologických výzkumů představují cenný podklad pro bádání odborníků i z jiných oborů, zejména historie, etnografie, archeologie či sociologie. Zejména výzkum v oblasti vlastních jmen bývá často jediným pramenem poznání dnes už vymřelých jazyků (například jazyk Ilyrů). Existence vlastních jmen je důležitým faktorem v poznávání minulosti – ukazuje na koexistenci více národů a také na to, že nové národy nepřicházely do země úplně pusté.“⁴

Etymologie je tedy vědou, která nám přináší důležité poznatky z různých oblastí lidské kultury, a právě díky ní se dostáváme ke kořenům naší civilizace.

V další kapitole se budeme zabývat historií etymologie jako vědy od jejich počátků v antice až po novodobou podobu etymologie.

¹ VÁŽNÝ, V. Úvahy nad novým etymologickým slovníkem. *Naše řeč*, 1958, roč. 41, č. 9-10.

² MAREŠOVÁ, H. Etymologie. *Základy historické mluvnice češtiny*, 2008.

³ VÁŽNÝ, V. Úvahy nad novým etymologickým slovníkem. *Naše řeč*, 1958, roč. 41, č. 9-10, s. 265

⁴ MAREŠOVÁ, H. Etymologie. *Základy historické mluvnice češtiny*, 2008, s. 2.

2 Historie etymologie

2.1 Antické kořeny etymologie a její vývoj ve středověku do raného novověku

Etymologie jako věda se začala formovat až se vznikem historickosrovnávací jazykovědy indoevropské počátkem 19. století. Navazovala ovšem na gramatiku římskou, pozdější středověk a raný novověk, svůj základ měla už i v antice řecké.⁵ V antice se o její rozvoj zasloužili filozofové, v počátcích zejména sofisté.⁶

Po celé věky se úvahy o podstatě slov a jazyka soustřeďovaly kolem sporu, jestli je slovo spjato se skutečností, kterou označuje, anebo vzniklo na základě domluvy, společenské konvence. Zastánci prvního názoru se nazývali analogisté, zastánci druhého anomalisté.⁷

Nejvýznamnějším dílem antiky se stal Platónův (427–347 př. n. l.) dialog *Kratylos*. V něm shrnul a zobecnil dosavadní řecké pokusy o etymologizování. Kratylos je přívrženec Hérakleita, který diskutuje s reprezentantem anomalistů Hermogenem a filozofem Sokratem a snaží se pomocí kompromisu dobrat pravdivého a správného významu slov. Bohužel Platónův dialog je značně nepřesný, jelikož mu, stejně jako celé antické filozofii, zůstaly neznámé principy slovo tvorby pomocí sufixů. Rovněž nepočítal s historismy. Přesto je pokládán za otce tohoto bádání, zejména díky své schopnosti klást zásadní a podstatné otázky a pro jeho snahu vytyčit cestu ke správnému výkladu slov. Z Kratyly přímo i nepřímo vycházely všechny další etymologické práce antiky, zejména práce stoiků,⁸ kteří dali tomuto způsobu bádání o jazyce jeho název.⁹ Přijali rozdělení slov podle Platóna na prvotní a druhotná (odvozená). Podle stoiků bylo úkolem etymologie odkryt shodu slova s označovanou věcí, čili určit jeho pravý význam. Etymologii dokonce pokládali za návod k praktickému životu. Toto učení přijal i Augustus Aurelius (354-430), který se zasloužil o rozvoj stoické sémaziologie. Augustus uznával jako zdroj nových pojmenování i vztahy věcí mezi sebou navzájem.¹⁰

⁵ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

⁶ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

⁷ ERHART, A.; VEČERKA, R. *Úvod do etymologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

⁸ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

⁹ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

¹⁰ ERHART, A.; VEČERKA, R. *Úvod do etymologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

Dědictví stoiků přejali ve starověku a raném středověku i specializovaní gramatikové, jako například římský polyhistor a gramatik Markus Terentius Varro (116-27 př. n. l.) a jeho díla, ve kterých je za cíl etymologie vytyčeno hledání toho, proč a odkud jsou slova.¹¹ Varro rozlišuje tři typy slov – domácí, cizí a zastaralá. Zastaralá nijak nevysvětluje, u cizích usiluje o zjištění toho, odkud pocházejí, u domácích proč a jak byla vytvořena.¹²

Antická gramatická linie měla i své řecké zdroje, a to v alexandrijské gramatické škole. V ní působil jeden z nejvýznamnějších etymologických badatelů Filoxenes. Ten už vycházel při výkladu slov z jednoslabičných slovesných základů, o nichž tvrdil, že jsou základem většiny slovní zásoby. Jeho dílo se ale bohužel nedochovalo.

Nezávisle na antickém učení vznikalo ve stejné době i učení indické, které sehrálo důležitou roli i v etymologii novověké, zejména s teorií jednoslabičných kořenů.¹³

Z Filoxena čerpaly další etymologické práce a slovníky z pozdější doby, například *Etymologikon* thébského gramatika Órióna (5. stol. n. l.), neúplný etymologický slovník Methodiův, ale i obsáhlý slovník Hésychia Alexandrijského (5. stol. n. l.). V raném středověku vznikla různá lexikografická díla, jako například řecká *Etymologicum Genuinum* (2. pol. 9. stol.), *Etymologicum Gudianum* (11. stol.), *Etymologicum Magnum* (1. pol. 12. stol.) nebo latinské *Etymologiae* od Isidora Sevillského (7. stol.).¹⁴ Jeho dílo se skládá z 20 knih, které obsahují etymologicko-terminologické výklady. Tímto lexikonem se snažil encyklopedicky shrnout veškeré vědění teologické a světské. V současné době je dokonce vydáván se synoptickým českým překladem (r. 1998).

Z Isidora Sevillského čerpaly také mladší středověké slovníky, například slovník Jana Balba z Janova z konce 13. století.

V evropském středověku a raném novověku nezaznamenala etymologie žádný podstatný pokrok, neustále se opakovaly postupy antických gramatiků.

Renesance a humanismus přinesla jistý posun jazykovědných metod. Vznikaly srovnávací lexikony, které byly velkým vědeckým přínosem.¹⁵ Za lexikografický počátek české tradice etymologického bádání je považován *Lexicon symphonum, quo quattor*

¹¹ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

¹² VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

¹³ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

¹⁴ ERHART, A.; VEČERKA, R. *Úvod do etymologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

¹⁵ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

linguarum Europae familiarum, Graecae sciliet, Latinae, Germanicae ac Sclavinicae concordia consonantiaque indicatur Zikmunda Hrubého z Jelení zvaného Gelenius (1497-1554), který byl vydán v Basileji r. 1537. Jak už napovídá název díla, jedná se o srovnávací soupis asi 1300 podobně nebo stejně znějících slov řeckých, latinských, německých, ale i českých, později se rozšířil dokonce na 3000 slov (v r. 1544).

Další dílo *Knížka slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž, jaký jejich jest rozum* od Matouše Benešovského Philonoma (1550–1590) bylo prvním pokusem české vědy o srovnávací slovník pouze slovanského jazyka. Slovník obsahuje i část ortografickou, v dodatcích potom i některá vlastní jména, brusičskou část, ve které se zabývá německými, latinskými a řeckými slovy, která jsou „v češtinu darmo uvedena“, a podává návrh na opravu některých nepřesností v českém překladu bible.¹⁶

Philonomus původ slov vykládá na základě intuitivního srovnání s jinými slovy češtiny. K některým českým slovům uvádí i jejich charvátsko-církevněslovanské, polské a východoslovanské protějšky.¹⁷ Kromě správných výkladů můžeme v díle najít i lidovou etymologii, která je založena pouze na dohaděch v souladu s dobovým územím se staršími středověkými kořeny. Například Jan Hus zajímavě vykládal slovo *svatba* [svadba] ze *sva dva* jako *jsme dva*, Jan Blahoslav zase odvozoval *kostel z kostí popel*. V Philonomově díle najdeme spoustu věcně nesprávných výkladů, například *žena* je podle něj zkrácené slovo *živena, měsíc* odvozuje od *měnění, smrt* zase od *smradu* atd.¹⁸

Jako další významné dílo té doby lze uvést *Česko-latinsko-německý slovník* Václava Jana Rosy (1620–1689), který obsahuje i zbytky *Thesauru* od Jana Amose Komenského. Rosa při tvorbě slovníku počítal s hebrejštinou jako s rajským prajazykem, etymologické výklady jsou však mnohdy nepřijatelné, ale i přesto jeho dílo přineslo do české lexikografie novou metodu tzv. etymologické hnízdování slov (při základním abecedním řazení), v každém hnízdě jsou vždy pohromadě všechna slova tvořená od jednoho kořene.

V humanistických gramatikách se běžně setkáme s oddíly nazvanými *Etymologia*, což byl dobový název pro jazykovou správnost, zejména v úseku morfologie, a to zejména v latinských gramatikách, tzv. donátech.¹⁹

¹⁶ ERHART, A.; VEČERKA, R. *Úvod do etymologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

¹⁷ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

¹⁸ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

¹⁹ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

2.2 Novodobá evropská etymologie

Nejvýznamnějším dílem 18. století se stal čtyřsvazkový slovník Johanna Christpha Adelunga (1732–1806) *Mithrindates oder Allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater unser als Sprachprobe in beinahe fünf hundert Sprachen und Mundarten*, který podával kromě srovnání slov i soustavný přehled všech v té době známých jazyků.

Další čtyřsvazkový Peterburský slovník Petra Simona Pallase (1741–1811) *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa Augustissimae curae collecta*, byl vydán na popud německého filozofa Gottfrieda Wilhelma Leibnize. Ve slovníku srovnal 285 výrazů z 200 různých jazyků Evropy a Asie.

V 18. století se začali jazykovědci zabývat i jazykovým světem indickým, hlavně sanskrtem a odkazem starověkých indických gramatiků, například Páninim, který už ve 4. století př. n. l. vydal úplnou mluvnici sanskrtu. Indické učení mělo velký význam pro evropskou etymologii, zejména učení morfologické a slovotvorné, v němž Indové dospěli až k poznání základních významonosných složek (morfů nebo morfémů).²⁰

Počátkem 19. století vytvořil Franz Bopp historickosrovnávací metodu, byly také objeveny staré příbuzenské svazky indoevropských jazyků.²¹ Do této indoevropské rodiny patří předkové Slovanů, Germánů, Baltů, Keltů, Latinů, Řeků, Indů, Iránců, Arménů, Thráků aj.²²

Boppův současník August Friedrich Pott ve svém díle *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* vytyčil jako hlavní cíl etymologie objasnit kořen slova, sufixy i koncovky.²³

Ve 2. polovině 19. století vytvořili dánský lingvista Rasmus Kristian Rask a německý badatel Jakob Grimm skutečný historismus. Grimmovo dílo *Deutsche Grammatik* mělo zásadní význam pro vývoj etymologie.²⁴

Historickosrovnávacímu studiu se věnovali i další filologové, například románský filolog Friedrich Ch. Diez.²⁵

²⁰ ERHART, A.; VEČERKA, R. *Úvod do etymologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

²¹ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

²² VÁŽNÝ, V. Úvahy nad novým etymologickým slovníkem. *Naše řeč*, 1958, roč. 41, č. 9-10.

²³ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

²⁴ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

²⁵ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

Tvůrcem novodobé etymologie na úseku slovanské filologie byl Fran Miklošič, který se jako první pokusil o etymologický slovník staroslověnštiny *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*.

Ve 20. století došlo v etymologii k významným posunům, kdy se zformoval směr Wörter und Sachen, jehož zakladatelem byl R. Meringer. Směr nesl stejný název jako jazykový spolek, který své články vydával až do roku 1944. Zásadou etymologie se stalo zkoumání slov spolu s věcmi jimi označenými, což nebylo nic nového, jelikož za předchůdce této zásady může být považován již J. A. Komenský.²⁶ „Zprvu šlo většinou o výklad slovní zásoby z věcné oblasti kulturně civilizační, a proto měli propagátoři tohoto postupu blízko ke kulturní historii, k etnografii a etnologii, při výkladu slov označujících přírodniny pak neváhali přívrženci tohoto směru studovat pro potřeby etymologie detailně i příslušný speciální úsek přírodních věd.“²⁷ Ve slovanské etymologii metodu Wörter und Sachen používali zejména Václav Machek a Ivan Němec, v současné době pak Eva Havlová.²⁸

²⁶ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

²⁷ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. s. 26.

²⁸ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

2.3 Novodobá česká etymologie

Za kořeny české etymologické práce lze považovat už lexikografické a lexikologické snahy středověké a raně novověké, například díla Gelenia, Matouše Benešovského, Komenského a Rosy. Z novější doby potom nelze opomenout slovenského jazykovědce Antona Bernoláka (1762–1813) a jeho dílo *Etymologia vocum Slavicarum, sistens modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem*, které je spíše pokusem o celkové zpracování problematiky tvoření slov.²⁹

„Skutečný teoretický ucelený počátek československého a vůbec světového bádání o slovanské etymologii však představuje Dobrovského programový spisek *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slawischen Sprachen*. Za východisko etymologického výzkumu v něm Dobrovský pokládá morfematickou analýzu slov a tu chce jako důsledný systematick provádět pomocí čtyř základních tabulek.“³⁰

V první tabulce najdeme na horizontále samohlásky, na vertikále souhlásky slovanských jazyků, vzniklá pole jsou pak obsazeny příslušnými hláskovými kombinacemi. Další tři tabulky se týkají lexikálních kořenů, které Dobrovský dělí do tří tříd podle počtu souhlásek.

Nejvýraznější osobností v další generaci čsl. jazykovědců byl Pavel Josef Šafařík (1795–1861), který vytvořil přehled národních jmen slovanských, vyložil některá bulharská pomístní jména atd. V díle *Slovanské starožitnosti* popsal obraz slovanského dávnověku. Ze Starožitností vycházel i etymolog Václav Machek.

Další významnou osobností byl Antonín Matzenauer, který se zapsal do dějin etymologie svým slovníkem *Cizí slova v slovanských řečech*.³¹ V díle *Příspěvky ke slovanskému jazykozpytu* se zabýval etymologií domácích slov a doplnil i slova přejatá.

Počátkem 20. století se rozšířily krátké monotematické výklady, které ve velkém množství publikoval pražský indoeuropeista, znalec sanskrtu a klasických jazyků, Josef Zubatý. Přispíval zejména do *Sborníku filologického*, *Listů filologických* a *Naší řeči*.

Podobné série statí smíšeného charakteru otiskovali do roku 1945 i další autoři, z těch nejznámějších například Vladimír Šmilauer, Václav Polák nebo Kvido Hodura.

²⁹ ERHART, A.; VEČERKA, R. *Úvod do etymologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

³⁰ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. s. 29.

³¹ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

V 1. polovině 20. století patří mezi výrazné osobnosti i pražský germanista Josef Janko (1869–1947), který publikoval v duchu směru Wörter und Sachen (*Poznámky a příspěvky k českému slovníku etymologickému*).³²

„V meziválečném období se po Zubatém a vedle Hujera rozbíhali k etymologickému bádání o češtině a slovanských jazycích vůbec dva další indoevropéisté, bratislavský Josef Miloslav Kořínek a brněnský Václav Machek, autoři četných dílčích etymologií otiskovaných v odborných žurnálech i jubilejních sbornících.“³³

V období mezi válkami vznikl i *Stručný etymologický slovník jazyka československého* Josefa Holuba, který byl ve své době kritizován zejména O. Hujerem, V. Machkem a dalšími, ale přesto se stal základem pro další dvě díla, jednak pro dílo F. Kopečného a jeho *Etymologického slovníku jazyka českého*, jednak pro práci St. Lyera a jeho *Stručného etymologického slovníku jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Tato dvě díla poskytují už poměrně spolehlivé výklady o původu slov a dosud slouží jako základní příručky.³⁴

Po osvobození v roce 1945 pokračovali v etymologických výzkumech V. Šmilauer, V. Polák a V. Machek. Machkova celoživotní práce nese název *Etymologický slovník jazyka českého*. Machek byl ovlivněn, jako většina etymologů té doby, směrem Wörter und Sachen. Zasloužil se o rozvoj československého etymologického bádání v 50. letech 20. století. V Brně dokonce vedl do roku 1957 etymologické pracoviště. Po jeho smrti se vedení ujal František Kopečný.

Nejnovejším etymologickým lexikonem českého jazyka se stal *Český etymologický slovník* Jiřího Rejzka, který byl vydán v roce 2001. Obsahuje 11000 heslových slov, ale i výpůjčky z cizích jazyků. Rejzek do slovníku zařadil také slova, která se do češtiny dostala teprve nedávno, což je největším přínosem tohoto díla.³⁵

V současné době má česká veřejnost k dispozici čtyři etymologické slovníky, které se zabývají speciálně výkladem českých slov: Machkův, Holubův a Kopečného, Holubův a Lyerův a poslední jmenovaný Rejzkův. Liší se od sebe pojetím, rozsahem jednotlivých hesel, ale i pojetím a rozsahem svých heslářů.

Nejrozsáhlejší slovník je Machkův. Obsahuje výklady věcné i kulturně historické, někdy je doprovází i nákresy. Je orientován na archaické vrstvy jazyka, zejména

³² ERHART, A.; VEČERKA, R. *Úvod do etymologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

³³ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4, s. 47.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

praslovanská, indoevropská a „praevropská“ slova. Jako samostatná hesla jsou zde i slova nářeční.

Holubův a Lyerův slovník je vlastně takovým protějškem ke slovníku Machka, jelikož zahrnuje i slova kulturní a cizí, která Machek ve svém díle neuvádí. Výklad slov zde není tak obsáhlý, je velmi zjednodušený.

Kompromisem mezi těmito dvěma slovníky je dílo Holuba a Kopečného. Najdeme zde i podrobný etymologický přehled přípon a koncovek, kterému autoři věnovali závěrečný oddíl slovníku. V předmluvě jsou zase načrtnuty principy etymologické práce, historické hláskosloví a teorie kořenů a slovotvorby.³⁶

Z dalších slovníků je možné jmenovat M. Novotného a jeho *Zákulisí slov, Zákulisí slov podruhé, Zákulisí slov do třetice* a dílo L. Stěpanovové *Historie a etymologie českých rčení. Bibliografie pramenů*.³⁷

Po osvobození je také rozvíjena historická lexikologie, kterou se zabýval zejména Igor Němec. Zajímal se i o slovotvorbu a morfematiku.

Novodobé etymologické bádání se zapojuje i do mezinárodní organizační struktury. V roce 1967 se čeští etymologové účastnili mezinárodního symposia v Moskvě. Zaslouhou Akademie věd SSSR začalo od roku 1963 vycházet i periodikum *Etimologija*.

V roce 1972 a 1977 se uskutečnily další dvě konference pořádané v Lipsku, v roce 2001 potom v Krakově.

V České republice se tradice mezinárodního setkávání etymologů začala budovat od roku 1994, kdy byla uspořádána první konference *Charisteria Venceslao Machek oblata*, organizovaná brněnskou Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity a etymologickým oddělením Ústavu pro jazyk český AV ČR. Toto oddělení zaštitilo i konferenci v roce 1999 a 2002 (při příležitosti výročí úmrtí Ant. Metznuera),³⁸ další setkání proběhlo v roce 2005 a zatím poslední se konalo v roce 2008. Z každého symposia vychází v nakladatelství Lidové noviny téměř vždy s ročním zpožděním konferenční sborník.³⁹

Roku 2000 vznikla etymologická komise při Mezinárodním komitétu slavistů, první předsedkyní se stala Eva Havlová, Machkova žákyně.

³⁶ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

³⁷ VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

³⁸ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

³⁹ VYKYPĚL, B. *Etymologické oddělení* [online]. Dostupné na Internetu: <<http://www.ujc.cas.cz/oddeleni>>.

Jediné specializované etymologické pracoviště v naší republice je již zmíněná brněnská pobočka pražského Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.⁴⁰ „Od svého založení až do současnosti bylo etymologické oddělení postupně součástí několika akademických ústavů (Kabinet cizích jazyků, Ústav pro jazyk český, Ústav slavistiky), teprve v roce 1990 bylo včleněno do Ústavu pro jazyk český AV ČR. Po odchodu doc. Kopečného z funkce vedoucího oddělení stála v čele oddělení v letech 1976 až 1991 dr. Eva Havlová, díky které mohl vzniknout *Etymologický slovník jazyka staroslověnského, první etymologický slovník staroslověnštiny*. V letech 1991 až 1994 byl vedoucím oddělení PhDr. Petr Peňáz. Od února 1994 převzala vedení dr. Helena Karlíková, která v této funkci působí dodnes.“⁴¹

Tato poslední kapitola uzavírá historii etymologie, v další kapitole se krátce zmíníme o etymologii lidové, neboť i ta neodmyslitelně patří do jazykového bádání.

⁴⁰ KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4.

⁴¹ VYKYPĚL, B. *Etymologické oddělení* [online]. Dostupné na Internetu: <<http://www.ujc.cas.cz/oddeleni>>.

3 Lidová etymologie

Lidovou etymologii můžeme definovat jako „*mylné, zpravidla nahodilé spojování slova etymologicky neprůhledného se slovem formálně nebo významově podobným, geneticky však odlišným.*“⁴²

Existovala ještě před vznikem etymologie vědecké. Lidé původ slova většinou odhadovali, jak už jsme uvedli, jen na základě podobnosti, například *veždajší* od *vždy* k *vezdejší* od *zde*.⁴³

Základní a v podstatě jedinou podmínkou lidové etymologie je zvuková podobnost (paronymie) nebo popřípadě úplná či částečná totožnost, například slovo *buchar* pochází z německého *Pochhammer*, *moždíř* ze středohornoněmeckého *morser*.⁴⁴

Lidová etymologie se uplatňuje zejména ve výkladech místních a pomístních jmen, vytváří například výklady původu názvů sídel, které jsou spojeny např. s kolonizační aktivitou nebo válečnými událostmi, jako příklad lze uvést jména *Pobistryce*, *Svépravice* (Pelhřimovsko), *Hartmanice*, *Hlásnice*, *Trpín* (Poličsko).⁴⁵ Lidová etymologie se ale uplatňuje i v dnešní době, zvláště u slov, jejichž původ není zřejmý ani obecně známý, například *antidatovat* místo *antedatovat*.

„*Změny, které jsou takto prováděny v jednotlivých slovech nebo v menších skupinách slov a nepostihují systém jako celek, označujeme jako hláskové změny nesystémové. Jejich příčina je v jazykovém povědomí mluvčích – proto se jim také říká změny psychologické.*“⁴⁶

Zejména jsou to tyto změny:

Analogie. Změny způsobené vlivem slov, která se v mysli mluvčího spojují s měněným slovem na základě významu nebo hláskové podobě, např. „*zpečný vývoj slova na základě zachování příbuznosti slova hajný > hejný (hajný analogicky podle háj), tajný*“

⁴² DAVID, J. Etymologie ve výuce češtiny – K využití lidové etymologie zeměpisných jmen. In *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole: sborník prací z mezinárodní konference. Olomouc. 12. - 13. dubna 2007.* Ed. Hana Marešová, Tomáš Macoun. Olomouc: Pedagogická fakulta UP, 2007. s. 26.

⁴³ MAREŠOVÁ, H. Etymologie. *Základy historické mluvnice češtiny*, 2008.

⁴⁴ REJZEK, J. *Lidová etymologie v češtině*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009.

⁴⁵ DAVID, J. Etymologie ve výuce češtiny – K využití lidové etymologie zeměpisných jmen. In *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole: sborník prací z mezinárodní konference. Olomouc. 12. - 13. dubna 2007.* Ed. Hana Marešová, Tomáš Macoun. Olomouc: Pedagogická fakulta UP, 2007.

⁴⁶ MAREŠOVÁ, H. Etymologie. *Základy historické mluvnice češtiny*, 2008. s. 3.

> *tejný* (> *tajný* podle *tajit*), *rozinka* > *hrozinka* podle *hrozen*, dále např. nářeční podoba *hlybokej* je podle *vysoký* apod. ⁴⁷

Mylná dekompozice. Můžeme ji definovat jako špatný výklad struktury slova, např. „ze sloves *valit*, *lízat* vznikla předponová slovesa *ob(v)alit*, *oblízat*. Záměnou předpony *ob-* za předponu *o-* vzniklo ve spisovném jazyce *balit*, v nářečí *blízat*.“⁴⁸

Metateze. Přesmyk, např. „*kobluk* > *klobúk*, *letorast* > *ratolest*.“⁴⁹

Asimilace. Spodoba, např. „*jasen* > *jasan*, *kuroptev* > *koroptev*.“⁵⁰

Disimilace. Rozlišování, čili opačný postup k asimilaci. Patří sem zejména systematická změna *šč* > *šť*, např. „*lezerva* > *rezerva*, slova *legrace* a *rekreace* ze staročeského „*rekraci*“, původně latinské označení pro školní přestávku.“⁵¹

V mnoha případech však nářeční podoba uchovává původní podobu slova a umožňuje tak správnou etymologii slova, například *Hodolany* jsou podle některých výkladů hanáckým nářečním výrazem ke slovu *Údolany*.⁵²

Lidová etymologie je velmi zajímavá, je možné ji využít i při výuce na základní nebo střední škole, zejména toponomastiku (nauku o místních jménech).

V další kapitole se budeme zabývat etymologií názvů měsíců, dnů v týdnu, svátků a významných dnů, které mají zajímavý etymologický výklad.

⁴⁷ MAREŠOVÁ, H. Etymologie. *Základy historické mluvnice češtiny*, 2008. s. 3.

⁴⁸ Tamtéž – s. 3.

⁴⁹ Tamtéž – s. 3.

⁵⁰ Tamtéž – s. 3.

⁵¹ Tamtéž – s. 3.

⁵² Tamtéž – s. 3.

4 Výklad názvů měsíců, dnů a svátků

4.1 Názvy měsíců v roce

„Kalendářní měsíc dostal jméno podle Měsíce na nebi. Slovo měsíc souvisí se slovesem měřit, protože fázemi Měsíce – čtvrtěmi – se měřil čas.“⁵³

Názvy měsíců mají svoje kořeny už v dobách praslovanských. Kromě domácích starobyklých názvů se dochovaly i mezinárodní z římského kalendáře (*január, február* atd.). Názvy právě podle římského kalendáře používají i na Slovensku. Mezinárodní názvy jsou totiž velmi jednoznačné a srozumitelné.

Zajímavé jsou určité rozdíly v užití některých názvů měsíců u jiných národů. Například Poláci mají květen jako čtvrtý měsíc, tedy místo našeho dubna, mohlo by tedy snadno dojít k nedorozumění. U Chorvatů zase najdeme podzimní měsíce říjen a listopad v kalendáři o měsíc dříve.⁵⁴

„Abychom tuto skutečnost mohli vysvětlit, musíme se podívat do historie a do života starých Slovanů. Dokud totiž žili ve společné pravlasti, neměli ještě kalendář v našem smyslu, s pevnými daty dnů, ale odhadovali období podle fází měsíce na obloze a během roku označovali zhruba měsíční období především podle toho, jakou roli v nich hrála příroda, popřípadě také podle toho, jaké práce se v té určité době vykonávaly.“⁵⁵ Poté, co se Slované rozešli do různých koutů Evropy, začala se označení měsíců posouvat směrem dopředu nebo dozadu podle toho, kde se jednotlivý národ nachází, například na jihu je tepleji, určité práce se tedy vykonávají dříve než na severu atd.

U většiny názvů měsíců si v českém jazyce dokážeme jejich původ vysvětlit sami „selským rozumem“. Většina označení je tvořena příponou *-en* (leden, březen,...) nebo *-ec* (červenec, prosinec atd.).⁵⁶

Leden dostal svůj název podle toho, že v této době leží všude led a sníh. Spojení „měsíc leden“ potom znamená doslova „měsíc ledný“.⁵⁷

Únor podle Etymologického slovníku souvisí se slovem *nořiti*, protože v únoru se lámou ledy a jednotlivé kusy se potom noří do vody.⁵⁸

⁵³ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006. s. 148.

⁵⁴ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

⁵⁸ MACHEK, V. *Etymologický slovník*. 5. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

Březen je odvozen od toho, že zvířata jsou březí a rodí se mláďata. Další vysvětlení původu označení je to, že právě v tomto období začínají rašit břízy.

Duben má podobné vysvětlení jako *březen*. Název je spojen se slovem *dub*.

Květen je spojen s tím, že se všechny rostliny nachází ve fázi květu.⁵⁹ Měsíc *květen* také v češtině označujeme pojmenováním *máj*, což byl původní název. Téměř všechny evropské jazyky používají pro název tohoto měsíce některou z variant slova *maius*. Samotné slovo *květen* se do českého jazyka dostalo až na počátku 19. století v Jungmannově překladu povídky *Atala* od francouzského spisovatele Chateaubrianda. Jungmann přeložil spojení *la lune des fleurs* jako *měsíc květů*, od toho tedy vzniklo pojmenování *květen*.⁶⁰

Červen i *červenec* je možný, stejně jako *březen*, vysvětlit dvěma způsoby. Buď souvisí se slovem *červený*, protože se už červenají plody, nebo se slovem *červ*, *červec*.⁶¹ „*Červcem se látka barvila červeno neboli červila se. V měsících červnu a červenci se „polský červec“, žijící hlavně v Polsku, Sasku a Prusku v kořincích chmerku vytrvalého, sbíral a vyvážel do ciziny. Mnohem později se k získání purpurového barviva užíval červec nopálový, žijící na opuncích (nopálech) v Peru a jiných jihoamerických zemích.*“⁶²

Srpen nejspíše souvisí s litevským slovem *sirpstis*, což znamená *zráti*. V tuto dobu totiž zraje například obilí, které se původně žalo srpem.⁶³

Září úzce souvisí s měsícem říjnem, jelikož je odvozeno z podoby *za řuje* neboli *za říje*, což znamená, že říjí vysoká zvěř.

Říjen je měsíc, ve kterém říjení pokračuje.⁶⁴

Listopad je slovo, které samo o sobě napovídá, co se v tomto měsíci děje. Právě *padání listů* se stalo inspirací pro vznik pojmenování.

Poslední měsíc v roce *prosinec* vznikl s největší pravděpodobností z výrazu *siný*, tedy *bledý* nebo *šedý*. *Prosinec* je totiž měsíc, který se vyznačuje v přírodě tím, že je barevně nevýrazná a nedostává se nám příliš slunečních paprsků,⁶⁵ které přes mraky pouze prosvítají, předpokládá se, že slovo *prosinec* je tedy utvořeno ze slovesa *prosiněti*

⁵⁹ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

⁶⁰ NOVOTNÝ, M. *Základní slovník*. 1. vyd. Praha: MOTTO, 2003.

⁶¹ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

⁶² STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006. s. 148.

⁶³ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

⁶⁴ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

⁶⁵ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

(prosvítat). Někteří vědci se ale domnívají, že prosinec znamená měsíc, ve kterém se chodilo prosit nebo zvat na vepřové hody, jelikož dříve existovala i podoba *prasinec*.

Na konec se krátce zmíníme o výkladu slov *rok* a *kalendář*, která jsou v české mluvě velmi často užívaná.

Výraz *rok* se ve významu úplného oběhu Země kolem Slunce vyskytuje jen u nás a v Polsku. „*Souvisí se slovem říci (ve významu: něco vyřčeného, určeného, ale také určená lhůta). V tomto významu se dosud vyskytuje například v srbštině a chorvatštině. Je možno také poukázat na souvislost slova rok s naším slovem výrok.*“⁶⁶ V ruštině má podobu *god*, které odpovídá svou podobou našemu výrazu *hod*. Toto slovo původně znamenalo slavnostní den (církvní svátek, kdy se hodovalo). Teprve později se tohoto výrazu začalo užívat k označení doby, která mezi těmito svátky uplyne (rok). Na jižní Moravě se dosud slovo *hody* používá ve spojení se sváteční dobou českého posvícení. Zajímavé je i vysvětlení často používaného spojení *jednou za uherský rok* (velmi zřídka). Svůj původ má již v dobách válek s Turky v 18. století, kdy byli branci do uherského vojska najímáni na určitou dobu, která byla vymezena měsíci a roky. Služba byla většinou prodlužována o několik let, často až na doživotí, takže ten „rok“ se stal nekonečně dlouhým.

Slovo *kalendář* jsme převzali z německého výrazu *Kalender*, to původně vzniklo z latinského *calendarium*, které bylo odvozeno od *calendae* (první den v měsíci). S tím také úzce souvisí slovo *koleda*.

U historie kalendáře se na chvíli zastavíme, jelikož je velice zajímavá.

Nejstarší kalendář vznikl v Egyptě ve 4. tisíciletí před naším letopočtem. Kalendář najdeme u většiny vyspělých civilizací například v Číně, u Mayů, Řeků, Římanů i u dalších národů.

Vznik římského kalendáře se pojí se založením města Řím (r. 735 př. n. l.). Původně měl jen deset měsíců, rok trval 304 dnů. Později byly přidány ještě další dva měsíce, rok se tedy rozšířil na 355 dnů. Až v roce 46 př. n. l. za vlády Gaia Julia Caesara se počet dnů ustálil na 365 a každý čtvrtý rok byl přestupný, což je i dnešní podoba kalendáře. Tak zvaný juliánský kalendář převzali po zániku Římské říše všechny křesťanské země, které se původně nacházely na území zaniklého impéria. Nastala změna v počítání let, jelikož od roku 525 se začala počítat od narození Ježíše Krista (rok 1 A. D. – léta Páně).

⁶⁶ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006. s. 149.

Poslední změna v kalendáři byla provedena roku 1582, kdy papež Řehoř XIII. (Gregor) nechal posunout číslování dnů o deset dní. Tak vznikl tzv. gregoriánský kalendář, který přijaly země, v nichž převažují západní křesťanské církve, východní církve ho odmítli (například Rusko).

Juliánský kalendář se od roku 1900 zpozdil oproti současnému gregoriánskému kalendáři o 13 dní, což se projevilo zejména v datování ruské Říjnové revoluce, protože podle platného juliánského kalendáře se odehrála 25. října 1917, ale podle našeho kalendáře až 7. listopadu.

Zajímavostí židovského kalendáře je, že se jejich roky nekryjí s našimi, jelikož začínají zářím nebo říjnem.⁶⁷

„V českých písemných památkách se s kalendářem setkáme až v 15. století. Začátkem kalendáře, přirozeným mezníkem pro počítání času, byl zimní slunovrat, i staří Čechové vycházeli ze zimního slunovratu, např. kazatel Tomáš Štítný ze Štítného počítal rok od 25. prosince. Teprve od 17. století se začal kalendář sjednocovat a za počátek občanského roku byl stanoven 1. leden.“⁶⁸

⁶⁷ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

⁶⁸ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

4.2 Názvy dnů

Lidé dokázali měřit čas už ve starověku. „*Nejdříve si uvědomili nápadnou časovou jednotku – den, ale teprve mnohem později poznali, že den souvisí s otáčením Země kolem její osy. Slovo den (v obměnných podobách) patří do základního slovního fondu všech slovanských jazyků.*“⁶⁹

Příslovce *dnes* vzniklo dle vzoru praslovanského spojení s významem *den tento*, další slovo *včera* má svůj původ ve starém tvaru podstatného jména *večer*. *Zítřka* vzniklo podle spojení z *jitřka*.⁷⁰

„*Se slovem den je příbuzné slovo týden, utvořené ze spojení týž den. Je založeno na poznatku, že po uplynutí sedmi dní se opakuje znovu týž den (nastává znovu pondělí, úterý, apod.). Týden je tedy doba, která je ohraničena na začátku a na konci tímž dnem (ve slovenštině je podoba týždeň).*“⁷¹

Z anglického *weekend*, což znamená *konec týdne*, vzniklo české slovo *víkend*, které se začalo užívat v době, kdy byly zavedeny volné soboty. Zajímavostí je, že se tehdy v anketě hledala vhodná náhrada za toto přejaté slovo. Lidé psali návrhy jako například *sobotěnka, týdnice, týdnivale, oddech, výdech, svatvečer*. Žádný z těchto návrhů ovšem nebyl přijat.⁷²

Slovanské národy jsou zvláštní tím, že dny odpočítávají, alespoň z větší části, tedy kromě *neděle* (jediná má „nepočítané“ jméno) a *soboty*, která je ve většině evropských jazyků (kromě Velké Británie, Nizozemí, severských a baltských národů) přejata z hebrejštiny,⁷³ kde slovo *šabbath* znamená „klid, den odpočinku“. Označení bylo převzato ze středolatinšského slova *sabbata* už v počátcích křesťanství. V křesťanství je, na rozdíl od židovského náboženství, stanovena jako den odpočinku *neděle* (den Kristova vzkříšení).⁷⁴

Pondělí je bráno jako den první v pořadí.

Naše *úterý* (polsky *wtorek*, srbocharvátsky *utorak*) je spjato s ruskou podobou *vtornik*, které souvisí se slovem *vtoroj*, což znamená *druhý*. Původní znění názvu bylo *outerý*.⁷⁵

⁶⁹ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006. s. 148.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

⁷³ BIČAN, A.; HAVLOVÁ, E. *Dobrodružství etymologie – články F. Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

⁷⁴ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

⁷⁵ ŠLOSAR, D.; STEKLÍK, J. *Otisky*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2006.

Středa (polsky *środa*, rusky *sredá*, srbocharvátsky *sréda* nebo *srijèda*) je ale výjimkou. Její označení je důkazem nejstaršího způsobu odpočítávání dnů s tím, že neděle je první den v týdnu. Středa se tedy nachází přesně ve středu. Stejně vysvětlení má i německé slovo *Mittwoch*.

Čtvrtek (polsky *czwartek*, rusky *četvérg* a srbocharvátsky *četvrtak*) je svým původem zcela jasný - je čtvrtý v pořadí dnů.

Pátek (polsky *piątek*, rusky *pjatnica* a srbocharvátsky *pétak*) má stejné vysvětlení jako čtvrtek, tedy je pátým dnem.

Důslednější než my jsou například Řekové, ti totiž odpočítávají všechny dny až na sobotu. Zachovali si původní prvokřesťanské počítání od neděle, což je ostatně dosud v liturgii platné. Neděle je tedy prvním dnem, pondělí druhým, úterý třetím a tak dále. Řecky to tedy zní takto *próty* (neděle), *deutèra* (pondělí), *trity* (úterý), *tetàrty* (středa), *pe(n)dy* (čtvrtek), *hekty* (pátek), *sabbaton* (sobota).

Nejvíce propracované počítání dnů mají Litevci. Ti počítají i sobotu a začínají pondělkem. Právě v jejich názvech rozeznáváme ještě více než u řeckých označení ohlas našich číslovek: *pirmādienis*, *antrādienis*, *trečiādienis*, *ketvirtādienis*, *penktādienis*, *šeštādienis*, *sekmādienis*. Druhá část každého slova *dienis* souvisí s našim *den*, první část jsou samozřejmě řadové číslovky.

Podle dní byly pojmenovány i některé obce u nás i na Slovensku, například Dunajská Streda, Rimavská Sobota, atd. Nejčastěji byly užívány Středy a Čtvrtky, zejména na Slovensku.

V Čechách máme pouze dva Pátky (u Loun a u Poděbrad) a jedno Úterý (u Bezdržic v západních Čechách).

Takto vytvořené názvy měst a obcí každému napověděly, který den má ta či ona obec tržní právo. Právě proto bylo nejvíce Střed a Čtvrtků. Neděle jako název města nebo obce se nevyskytuje, jelikož za Rakouska-Uherska byla neděle tržištním dnem. Šlo hlavně o tržiště, tedy hlavní náměstí, kde se lidé mohli večer a ve volný den procházet. V tomto historickém období byla totiž neděle (*vasárnap*) pojmenovaná podle maďarského slova *vásár*, což znamená *trh* nebo *tržiště*. Velmi podobně zní neděle i v turkotatarských jazycích, například ázerbajdžánsky *bazar-günü*, ve staré turečtině *pazar-gün*, přičemž slovo *gün* znamená *den*. *Bazar* je užíván i u nás ve smyslu „tržiště“, maďarské *vásár* je mu velmi podobné, protože jsou obě slova odvozena ze staršího perského názvu *wāzār*

(tržiště). Názvy dnů najdeme i v českých příjmeních (kromě úterý), původně se jednalo pouze o přezdívky podle dne narození.⁷⁶

⁷⁶ BIČAN, A.; HAVLOVÁ, E. *Dobrodružství etymologie – články F. Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

4.3 Názvy svátků a významných dnů

Nejdůležitějšími křesťanskými svátky jsou Vánoce a Velikonoce.

Nejdříve se budeme věnovat zimním svátkům.

Dlouhé předvánoční čtyřtýdenní období se nazývá *advent*. Toto označení je původně latinské (*adventus*) a v překladu znamená *příchod*, což označovalo dobu, kdy se čekalo na narození božího dítěte.⁷⁷ V adventní době se nesměly pořádat žádné zábavy. Posledním dnem, kdy se lidé mohli bavit, byl 25. listopad, na tento den připadá svátek sv. Kateřiny, patronky studentů, filozofů a mnoha dalších řemesel.

Adventní čas začíná kolem 4. prosince, kdy slaví svátek *Barbora*, původně v mužském rodě *barbaros*, znamená ve své řecké podobě ženu *mluvící cizí řečí*, tedy „barbarku“. Barbarem se označoval člověk, který „blábolil“ a mluvil nesrozumitelnou řečí, toto pojmenování vzniklo spojením dvou slabik *bar bar* (podobně motivované je i slovo *Němec*, což znamená *němý člověk*, někdo, komu nejde rozumět).

Svatá Barbora žila v maloasijské Nikomedii. Její otec, kupec a obchodník, nenáviděl křesťany. Aby svou dceru před nimi uchránil, zavíral ji do věže. Jeho záměr se mu bohužel nezdařil, jelikož se Barbara stala služebnicí křesťanské víry. Uprchla, otcí se jí podařilo vypátrat, snažil se ji přesvědčit, aby se víry vzdala. Když Barbara odmítla, předal ji soudu. Nejdříve byla mučena a po té ji její vlastní otec sřal mečem.

U nás, v předvečer svátku sv. Barbory, chodily vesnicí ženy oděny do bílých prostěradel nebo šatů, s bílou rouškou přes obličej. Bílá barva je totiž symbolem panenské čistoty. Dívky zpívaly písně a obcházely chalupy, kde hrozily košťaty zlobivým dětem, těm hodným darovaly cukrovinky.

Známější je ovšem tradiční řezání větvíček z třešně. Mladé dívky čekají, zda jim do Vánoc větvíčka vykvete. Dívky věřily, že pokud vykvete, do roka se vdají, nebo pojmenovávaly jednotlivé větvíčky po chlapcích, kteří se jim zalíbili, a věřily, že si vezmou toho chlapce, kterého větvíčka rozkvete nejdříve. Dále se určoval, který měsíc bude nejšťastnější (každý den po sv. Barboře zastupoval jeden měsíc dalšího kalendářního roku).

Jméno Barbora se stalo jedním z ženských jmen, ze kterých se vytvořilo i příjmení, například Přemysl Barbor. Dále jím žertovně označovali i hudební nástroje jako basa nebo housle, ale také dřevěnou budku, která chránila stavidlo.

⁷⁷ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

Ihned po svátku Barborek chodí vsí (5. prosince) *Mikuláš* doprovázen čerty a anděly (symbol dobra a zla) a rozdává dětem nadílku. Svátek sv. Mikuláše ale připadá až na 6. prosince (datum jeho úmrtí, přesně 6. prosince 327).

Mikuláš (ve starší češtině je doložena i podoba Mikoláš) pochází z řeckého jména *Nikolaos*, vykládá se jako *vítězný mezi lidem*. Lidé věřili, že jméno Mikuláš přinese svému nositeli peníze a štěstí.⁷⁸

Mikuláš působil ve 4. století jako biskup v maloasijském městě Myře, kde podporoval chudé, zejména pak sirotky.⁷⁹ Tradice Mikulášských pochůzek vznikly v Německu někdy v 10. století z tzv. biskupské hry v klášterních školách (jeden z chlapců představoval představeného, tedy Mikuláše). Původně chodil Mikuláš 28. prosince, ale od 13. století se tradice postupně přesunula přímo na předvečer Mikulášova svátku. Od 16. století se stále více připomíná tradice obdarování na paměť záchranu 3 dívek, které svatý Mikuláš vykoupil před nevěstincem. Dívky do něj měl prodat jejich vlastní otec, protože se dostal do dluhů, které nemohl splatit. Když se o tom Mikuláš dozvěděl, začal vzhazovat každou noc do oken ložnic dívek peníze, díky kterým mohl být dluh zaplacen.

Zápisy o mikulášském průvodu (s řadou dalších postav) pocházejí už ze 14. století.⁸⁰ „*Příchod mikulášského průvodu do stavení ohlašovali laufři - běžci, součástí průvodu byly i speciální masky jako tzv. hansbuřti - pacholci pečující o bezpečnost Mikuláše během průvodu a klapačka - mladík s tyčí, na níž byla upevněná dřevěná hlava s velkými čelistmi. Mladík čelisti ovládal pomocí provázku, a tak čelisti po zatahání hlasitě klapaly. Mikulášské koledování je spojeno i s občůzkami žáků a na počátku 16. století měli dovoleno chodit koledovat i učitelé, aby si přilepšili.*“⁸¹

V některých evropských zemích, USA, Austrálii a části Afriky je Mikuláš dodnes jednou z nejdůležitějších vánočních postav. Je zde znám jako Saint Nicolaus, který nosí dárky. Ve střední Evropě, tedy i u nás, ke spojení Mikuláše s vánočními dárky nedošlo.⁸²

Původ slova *čert* není zcela jasný. Lidé si ho představovali jako kulhavého démona, který má kratší nohu zakončenou kopytem.⁸³ „*Slovo čert by pak mohlo být zpodstatnělé*

⁷⁸ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

⁷⁹ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

⁸⁰ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Tamtéž.

⁸³ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

příčestí trpné s příponou –t, utvořené od slovesa se základem ker s významem sekat, řezat, krájet, tedy vlastně by znamenalo něco jako useknutý, uříznutý. ⁸⁴

Slovo *anděl* pochází z řeckého *angelos*, což znamená posel, tedy někdo, kdo zajišťuje spojení mezi nebem a zemí.⁸⁵

Obchůzky Mikuláše ale nejsou v adventním čase jediné. Dříve se dodržovala i tradice Ambrožů a Lucíí.

Den svatého *Ambrože* připadá na 7. prosince.

Ambrož působil jako biskup, je znám jako autor označení mše (podle slov *missa est*) pro eucharistické slavnosti a řadí se k velkým učitelům církve, byl nesmírně pracovitý člověk. V dnešní době je patronem včelařů, domácích zvířat a měst Milán a Bologne.

Jméno Ambrož pochází z řeckého *ambrosios*, což v překladu znamená *nesmrtelný* nebo *božský*. V den jeho svátku chodil vsí muž oblečený v bílé košili a černé špičaté čepici a honil děti, které se nacházely za soumraku kolem kostela, ty které chytil, přetáhl koštětem, u toho ale trousil cukrovinky, které děti tajně sbíraly.

Lucie slaví svůj svátek 13. prosince, jméno pochází z latinského slova *lux* (světlo).

Svatá *Lucie* žila v Syrakusách asi ve 3. století. Podle legendy slíbila svoji čistotu a věrnost víře v Ježíše Krista, odmítla svého pohanského nápadníka i pod pohrůzkou mučení a smrti. Na připomenutí jejího umučení se všechny *Lucie* ve vsi převlékly do bílých šatů, nasadily si špičatý nos a při obchůzkách strašily děti tím, že jim rozpárají břívka. Kromě této zvláštní tradice musely *Lucie* v den svého svátku kontrolovat, jestli se v žádné domácnosti nedere peří nebo nepředě. Pokud některá z hospodyň přesto pracovala, *Lucie* jí její dílo zničily.

Ke jménu *Lucie* se také vztahuje pranostika „*Lucie noci upije, ale dne nepřidá.*“ Vzhledem k tomu, že její svátek připadá, jak už jsme uváděli, na 13. prosince, není tato pranostika přesná. Začátkem prosince se noci ještě nekrátí. Pranostika patrně vznikla již ve 14. století, tehdy svátek svaté *Lucie* připadal na zimní slunovrat, což s krácením nocí už opravdu souvisí. Posunutí svátku *Lucie* došlo důsledkem nepřesností v juliánském kalendáři, který se každých 128 let opozdil za slunečním rokem o 1 den.

Nejvíce očekávané svátky celého roku jsou bezpochyby *Vánoce*, křesťané oslavují narození Ježíše Krista, ale většina lidí je prožívá jako dny klidu, spojené s rodinnou

⁸⁴ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006. s. 157.

⁸⁵ MACHEK, V. *Etymologický slovník*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

pohodou a setkáváním s příbuznými a přáteli.⁸⁶ Slovo Vánoce jsme do českého jazyka přejali z jazyka staroněmeckého *wanahten*, později vzniklo *Weihnachten* (svatá noc). První část německé složeniny (*Weih*) byla počestěna, druhá část (*nachten*) byla přeložena jako *noce*.⁸⁷

K Vánocům neodmyslitelně patří koledy, které měly ve slovanském prostředí mnohem delší tradici než samotné Vánoce nebo Velikonoce.⁸⁸ „*Naši předkové např. koledovali o dobré léto, o bohatou úrodu apod., také je připomínána koleda svatební jako píseň, která se zpívala nad ložem novomanželů.*“⁸⁹

Pečení cukroví a hlavně *vánoček* se traduje ve většině českých rodin. *Vánočka* svůj název dostala podle toho, že se peče zejména o Vánocích.

Vánoční svátky trvají pro většinu lidí tři dny. Začínají Štědrým dnem, 24. prosince, pokračují Božím hodem vánočním (25. prosince) a končí dnem sv. Štěpána (26. prosince).⁹⁰

„*Na Boží hod vánoční se nikde nepracovalo, všichni měli zbožně rozjímat. Světnice ani zápraží se tento den nemetly, postele nestlaly. Nechodilo se ani po návštěvách a přišel-li přeci někdo, měl přinést koledu a popřát šťastných a veselých svátků narození Pána Krista.*

O božíhodové mši, zvané také „hrubá“ bývalo v kostele plno, zvlášť pak ve vinařských oblastech, kde se věřilo, že ozáří-li sluníčko během mše tvář pana faráře, předznamenává to hojnou úrodu dobrého vína.“⁹¹

Na sv. Štěpána bývalo ještě v nedávné době zvykem chodit od domu k domu a koledovat. Koledníci byli odměňováni ovocem a občas i penězi.⁹² „*Zpočátku se koledy zúčastňovali pouze kněží, místy učitelé se svými žáky, teprve později koledovaly pouze děti. Koleda probíhala mnohdy od sv. Štěpána až do Tří králů.*“⁹³

Štěpán byl velmi vzdělaný žid, který mluvil řecky. Obrátil se na křesťanskou víru, svým kázáním si ale nadělal mnoho nepřátel, ti jej potom udali židovské veleradě. Štěpán byl obviněn z rouhačství, vyveden z města a ukamenován (asi 35 n. l.).

⁸⁶ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

⁸⁷ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

⁸⁸ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Tamtéž.

Svatý Štěpán se stal patronem koní, zpravidla ho můžeme vidět zobrazeného s kameny a palmovou ratolestí.

V dnešní době je velmi očekávaný *Silvestr*, který připadá na 31. prosince. Pojmenování získal podle svatého Silvestra. Tento kněz byl dlouhá léta pronásledován společně s ostatními křesťany, roku 311 n. l. se stal papežem. Podle legendy dokonce pokřtil císaře Konstantina a jeho ženu Helenu.

Jméno *Silvestr* (v latině) pochází ze slova *silvestrus*, což znamená *lesní*, popřípadě u jména: *ten z lesa*. *Silvestrus* je odvozeno od slova *silva* (v překladu *les*).⁹⁴

„Církev rozhodně nepodporovala případná spojování oslav se starými pohanskými zvyky. Lidé navštěvovali kostel a děkovali Bohu za uplynulý rok. Postupně ale přibývalo i veselí, zejména od 19. století, kdy se ekonomické podmínky začaly výrazně zlepšovat i na venkově. Místy chodily po staveních tzv. ometačky (staré ženy z chudých vrstev, které se černě oblékly a na hlavu si uvázaly bílý šátek). Ve stavení ometaly plotnu, aby ji v novém roce ochránily od čehokoliv nezdravého.“⁹⁵

Vánoční období končí první nedělí po svátku Tří králů, který je zároveň svátkem Zjevení Páně.⁹⁶ V pravoslavné církvi Vánoce teprve v tuto dobu začínají (6. ledna), protože právě svátek Zjevení Páně patří mezi nejdůležitější dny v pravoslavné církvi.⁹⁷

Tradice tříkrálových obchůzek má své kořeny již ve středověku. Tehdy se na vesnicích hrály hry o Třech králich. *„V barokní době hru předváděli žáci jezuitských škol. Později se, právě 6. ledna, oblékaly jako Tři králové děti (zejména ty chudé). Chodily pak po domech s betlémskou hvězdou a kadidlem, zpívaly lidem známou koledu (My tři králové jdeme k vám, štěstí, zdraví vinšujem vám ...) a posvěcenou křídou psaly na dveře domů K + M + B s příslušným letopočtem. Vždy za to dostaly něco dobrého (občas i nějaké peníze).“⁹⁸*

Původně se mezi písmeny nepsala znaménka plus, ale křížky. Litery K (nebo C místo Ch), M a B neoznačovaly počáteční písmena jmen tří králů, nýbrž začáteční písmena slov latinského požehnání: „Pán žehnej tomuto domu.“ (Christos mansionem benedicet).⁹⁹

⁹⁴ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

⁹⁵ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

⁹⁶ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

⁹⁷ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

⁹⁸ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

⁹⁹ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

Samotní tři králové se nazývali Kašpar, Melichar a Baltazar. S těmito jmény se setkáváme už v 7. století n. l. Podle legendy to byli pohanští mudrcové z východu, kteří šli za betlémskou hvězdou, aby se poklonili Ježíškovi a darovali mu zlato, myrhu a kadidlo.

Zlato je slovo všeslovanské, *myrha* byla přejata z řeckého a latinského slova *myrrha* a označuje vonnou tropickou pryskyřici, jejíž cena byla sedmkrát vyšší než zlata, byla používána k léčení a balzamování. *Kadidlo* obsahuje jiný druh tropické pryskyřice, která při pálení zajímavě voní. Slovo *kadidlo* je odvozeno od slovesa *kaditi* (vykuřovat kadidlem), které souvisí s podobou *čaditi*.¹⁰⁰

Po první neděli po svátku Tří králů nastává liturgické mezidobí, ve kterém se křesťané připravují na největší svátek Velikonoce.¹⁰¹ Toto období se nazývá *masopust* (přesné vymezení masopustu je od Tří králů po Popeleční středu).

Masopustní období zahajuje svátek *Hromnice* (2. února), což je přesně 40 dní po narození Páně (25. prosince). „*Toho dne se v kostele svétily před mší svíce, kterým se také říkalo hromničky* (podle toho název svátku Hromnice). *Pobožní lidé takto vysvěcené „hromničky“ zapalovali při bouřích, modlíce se přitom k Bohu za odvrácení možné pohromy. Také bývalo zvykem dávat hromničku do rukou umírajícího člověka. Světlo hromničky mělo jeho duši svítit na cestu do nebe.*

V den Hromnic se nesmělo šít ani nic přišívat. Mělo se za to, že jehla přitahuje „boží posly“ - blesky.“¹⁰²

Masopust představuje podle tradice období veselí, hodování a tancovaček. Lidé se při oslavách tohoto svátku připravují na nadcházející půst, který trvá přesně 40 dní.¹⁰³

„*Slovo masopust je dokládáno v češtině již od 14. století a během vývoje do novočeštiny v něm nedošlo k žádným hláskovým změnám. Slovo půst však ve staročeštině znělo póst nebo puost. Staročeskou podobu póst můžeme dát do souvislosti i s německým základem slova Fasten, které také označuje půst nebo postní dobu.*“¹⁰⁴

Ve slově *masopust* pak druhá část slova nesouvisí s půstem, ale se slovesem *pustit* ve významu *dovolit* (maso). Původně ale křesťané *masopustem* označovali jen období od Popeleční středy po Velikonoce. Právě v tuto dobu se všichni měli postit masa.¹⁰⁵

¹⁰⁰ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

¹⁰¹ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹⁰⁴ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

¹⁰⁵ Tamtéž.

V nářečí se můžeme setkat také s označením *fašank*, které bylo vytvořeno podle německého *Fasching* (původ ve staré němčině ve slově *vast* a *chanc* – v dnešní době *Fest* a *Schenk* – svátek a výčep, původní význam je tedy *slavnostní výčep piva*).

Masopustní dny začínají *Tučným čtvrtkem*. V tento den se jedlo velmi pestré jídlo, které bylo bohaté na maso. Původně se jedlo jehněčí, hovězí a zvěřina, v pozdější době se pořádaly i zabíjačky. Mezi lidmi panovalo přesvědčení, že se na Tučný čtvrtek musí jíst a pít dosyta, aby měli celý rok sílu.

O *Taneční neděli* se konaly zábavy, které často probíhaly až do rána. Na masopustní neděli se často plánovaly i svatby, jelikož byli všichni v dobré náladě a jídla bylo všude také dost.¹⁰⁶

Masopustnímu pondělí se říkalo *Modré*, a to proto, že se v době masopustu zakrýval hlavní oltář modrým nebo fialovým sukem. V modré pondělí se nepracovalo, proto se také mezi lidmi vžilo přirovnání, že pozdě přichozí (v pondělí) do práce „slaví modré pondělí“. V pondělí se konal tzv. mužovský bál, kam měli povolen přístup jen ženatí muži a vdané ženy. Svobodní směli jen zdálky přihlížet.

Vrcholem masopustu byl maškarní průvod, který se konal na *masopustní úterý*. U každého domu hudba zahrála dvě nebo tři skladby a průvod šel dál. Účastníci „maškary“ byli odměňováni koblihy, masem, obilím a penězi.¹⁰⁷

Masopust byl po té zakončen „pochováním basy“, což symbolizovalo to, že si na ni následujících 40 dní nikdo nezahraje. Masopust končil přesně o půl noci a začalo se období půstu.¹⁰⁸

Půst tedy začínal *Popeleční středou*. Svůj název získala podle toho, že se ten den v kostele pálily kočičky z loňské Květné neděle, popelem (neboli *popelcem*) potom kněz maloval na čela věřících křížky na připomenutí „Pomni, člověče, že jsi prach a v prach se obrátíš!“¹⁰⁹

Zajímavé je i pojmenování šesti postních nedělí.

První neděle nese jméno *Černá*, jelikož ženy odkládaly pestré oblečení a zahalily se do černých nebo modrých šatů. Na některých místech se setkáme i s názvem *pučálka*, což byl pokrm připravený z napučeného hrachu, nebo také *liščí* a to prý podle příběhu o lišce, která nosí dětem preclíky.

¹⁰⁶ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹⁰⁷ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

¹⁰⁸ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹⁰⁹ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

Druhá neděle je *Pražná*, podle staroslovanského pokrmu připravovaného pražením nedozrálého obilí, od toho název *pražmo*.¹¹⁰ Toto vegetariánské jídlo bylo podle dnešních odborníků na výživu neobyčejně zdravé.¹¹¹

Třetí v pořadí je *Kýchavná* neděle, kdy se podle počtu kýchnutí za den počítalo, jak dlouho ještě člověk bude žít, v některých krajích je ale doložen přesně opačný význam a to, za jak dlouho zemře.¹¹² Lidé také věřili, že kýcháním se pročistí tělo, proto se ho snažili různě vyvolávat například šňupacím tabákem nebo sušenými bylinami. Kýchání mělo tehdy mnohem větší význam, než má dnes, jelikož kýchnutí bylo jedním z prvních příznaků morové nákazy. Dodnes si při kýchnutí někteří lidé navzájem přejí „Pozdrav Pán Bůh.“¹¹³

Další je neděle *Družebná*. Celý den mohli chodit ženichové s družbou, který na ně dohlížel, na návštěvu do domů, kde byla děvčata na vdávání, a po pomlázce probíhaly námluvy. Na některých místech se setkáme i s názvem *růžová* nebo *růžebná*, jelikož v kostelech byla fialová barva nahrazena růžovou. V mnoha případech nalezneme i označení *středopostní*.

Pátá neděle je na většině území známá jako *Smrtelná* nebo *Smrtná* (někde ovšem i *Černá*). Tento název vznikl podle původně pohanského zvyku vynášení smrtky (smrti) ze vsi.¹¹⁴ Smrtka představovala zimu, házela se do potoka nebo řeky.

Šestá neděle je dodnes nazývána *Květná* a to na památku Ježíše Krista, kterého při jeho příjezdu do Jeruzaléma vítali obyvatelé palmovými ratolestmi. U nás se ratolesti nahrazují jívovými proutky („kočičky“), které si lidé nechávali v kostele posvětit, aby jim chránily dům a rodinu před onemocněním.

Po Květné neděli přichází tzv. *pašijový*, *svatý* nebo také *velký* týden. Začíná velké uklízení v domácnostech, čistí se okna, upravují zahrádky a připravují nové šaty.¹¹⁵

Sazometná neboli *Škaredá* středa získala svůj název podle zvyku v tento den vymetat komíny a důkladně uklízet, nebo také podle legendy, ve které se praví, že se Jidáš

¹¹⁰ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

¹¹¹ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹¹² STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

¹¹³ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹¹⁴ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek>.

¹¹⁵ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

„škaredil“ na Ježíše Krista a nakonec ho i zradil.¹¹⁶ Podle lidové tradice se nikdo nesměl v tento den mračit, jinak by mu to zůstalo po celý rok.¹¹⁷

Zelený čtvrtek získal své označení podle legendy, ve které se Ježíš modlil právě v ten den na zelené louce, nebo podle toho, že si kněží oblékali zelené roucho. Na Zelený čtvrtek naposledy zazněly ve vsích a městech kostelní zvony, které byly tiché až do Bílé soboty, protože, jak se říkalo, „odletěly do Říma“. Místo zvonů vsí zněly řehtačky a klapačky, se kterými chlapci chodili po vesnici.

V tento den také hospodyňky pekly tzv. Jidáše, které měly tvar stočeného provazu, na kterém se Jidáš po své zradě oběsil.¹¹⁸

Další možný původ názvu Zeleného čtvrtka může být i podle toho, že hříšníci byli znovu přijímáni zpět mezi věřící. „Suché větve církevního stromu se tak opět zazelenaly.“

Na Zelený čtvrtek se vstávalo velmi brzy, aby se lidé mohli omýt ranní rosou, jelikož věřili, že zabraňuje onemocnění šije a dalším nemocem.¹¹⁹ „*Hospodyně vstávaly časné, aby zametly dům ještě před východem slunce. Smetí se odneslo na křižovatku cest, aby se v domě nedržely blechy. Někde se zvonilo paličkou o hmoždíř, aby stavení opustil hmyz a myši. Kdo snědl před východem slunce pečivo namazané medem, byl po celý rok chráněn před uštknutím hadů a před žihadly vos. Jedla se jen zelená strava - špenát, zelí, aby byl člověk zdravý po celý rok. V tento den se hospodářům radilo zasít len a hrách, protože vše co bylo o Zelený čtvrtek zaseté, dobře prospívalo. Dle pověry si neměl člověk o Zeleném čtvrtku nic půjčovat a s nikým se hádat. Odměnou za to se mu prý vyhýbaly všechny hádky a naopak si k němu prý našly cestu peníze.*“¹²⁰

Na *Velký pátek* se nekonaly mše, pouze se při bohoslužbách četly texty a zpívalo se bez doprovodu varhan. Tímto dnem se připomínalo ukřižování Ježíše Krista, kostely tedy nebyly nazdobené, po mši se procházela křížová cesta.

Lidé věřili, že se v tento den zjevují poklady, které jsou ukryty hluboko pod zemí a na několik hodin se měla otvírat i hora Blaník.¹²¹ Důkazem o tom, že se někde nachází poklad, mělo být kvetoucí či zářící kapradí nebo otvor ve skále, ze kterého vyzářovalo světlo.

¹¹⁶ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

¹¹⁷ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹¹⁸ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

¹¹⁹ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

Ještě před východem slunce se lidé běželi umývat k potoku, protože věřili, že budou ochráněni před nemocemi.¹²²

Bílá sobota dostala svůj název podle bílých rouch, do kterých se odívali lidé toužící po křtu, tzv. katechumeni. Bílá barva je znamením nevinnosti a svatosti života. Jediná bohoslužba konaná v noci na neděli se nazývá vigilie, a právě při ní mohli být tito lidé pokřtěni. Při obřadu se posvětil i oheň, kterým se pak zapalovala velikonoční svíce zvaná *paškál* (podle latinského *cereus paschalis* – svíce velikonoční), u ní museli lidé během roku při výslechu přísahat, že mluví pravdu. Od toho také vzniklo spojení „Pojď na paškál!“¹²³

Na Bílou sobotu se před svítáním muselo vymést stavení novým koštětem, aby bylo celý rok čisté. Dívky pekly mazance a velikonoční beránky, chlapci si pletli pomlázky, což se ostatně dodržuje dodnes.¹²⁴ „*Dopoledne se před kostelem světil oheň, vykřesávaný z křemene. V mnoha domácnostech se uhasínalo ohniště, ze kterého vzala hospodyně polínko, které položila před kostelem na hraničku. Když kněz oheň posvětil, vzala si žhavé polínko a znovu jím zažehla oheň ve stavení. Z ohořelých dřívěk se pak vytvářely křížky a zapichovaly se do pole, aby bylo úrodné. Popelem z posvěceného ohně zase hospodář posypal louku. Na mnoha místech bývalo zvykem vyjít na zahradu nebo do sadu, třást stromy a probudit je tím k životu.*“¹²⁵

Sobotou také končil dlouhý půst, který museli věřící dodržovat.

Hod Boží Velikonoční (Velká neděle) připomínal z mrtvých vstání Ježíše Krista. V kostelích se dodnes konají dopolední bohoslužby a v mnoha rodinách se vaří sváteční oběd. Dříve si lidé nechávali světit jídlo, které si pak doma rozdělili.

Velikonoční pondělí není církevním svátkem, z pohledu lidových zvyků je ale nejdůležitějším dnem Velikonoc. Chlapci si totiž odbývají *pomlázku*.¹²⁶

Pomlázka je utvořena ze slovesa *pomladit* (učinit někoho mladším). Šlehání pomlázkou mělo zajišťovat zdraví, plodnost a omlazení (síla „omlazené“ jarní přírody se symbolicky přenášela na člověka).¹²⁷

Tradice pomlázky je doložena už ve středověku (14. a 15. století) a dodnes se dodržuje ve všech koutech republiky. Původně se šlehali navzájem chlapci i dívky,

¹²² *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

¹²³ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

¹²⁴ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹²⁷ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

postupem času se podoba pomlázky měnila. V 17. století se omezila už jen na chlapce, kteří chodili po domech šlehat mladé dívky, ty jim za to darovaly vajíčka.

Na severovýchodní Moravě, místy na Valašsku a Slezsku se udržuje i zvyk polévání. Dívka je vytažena ráno z postele, polita studenou vodou a ještě vyšlehána. Dříve bylo doslova katastrofou, pokud se k nějaké dívce nezastavil ani jeden koledník, znamenalo to totiž, že o ni nikdo nestojí.

V dnešní době se na některých místech ustálilo střídání pomlázek - v pondělí chodí chlapci, v úterý dívky.

V historii cizinci považovali pomlázku za necudnou. Dokonce i dnes se u jiných národů setkáme s nepochopením.

Symbolem Velikonoc jsou *kraslice*. Slovo *kraslice* je u nás doloženo už ve 14. století, ale jako označení pro velikonoční ozdobené vajíčko se začalo užívat až v 19. století a to v souvislosti s přípravami na Národopisnou výstavu československou (r. 1895).¹²⁸ Do té doby byla malovaná vajíčka nazývána *rejsky*, *straky*, *malůvky*, *slaměnky* a tak dále. Označení *kraslice* souvisí se slovesem *krášlit*.¹²⁹

Protože období masopustu, následujícího půstu a Velikonoc je velmi významné, nechtěli jsme jej narušovat „moderním“ svátkem *sv. Valentýna*, který připadá na 14. února.

Tento den se u nás začal slavit poměrně nedávno, převzali jsme jej ze západních zemí. Oblíbený je zejména u mladých lidí a obchodníků.

Původ tohoto svátku není zcela jasný, jelikož se dodnes přesně neví, který mučedník je pravý Valentýn, protože v křesťanství je světců s tímto jménem víc. Nejčastěji je uváděna legenda o římském knězi, který tajně oddával zamilované, a proto byl potom popraven.¹³⁰

Jméno Valentýn pochází z latinského *valere*, což znamená *být zdravý, zdravím kypící*.

Zvláštním dnem je 1. duben – *april*. Původ tohoto slova je v latinském *aprilis*, které označuje měsíc *nestálého počasí*, jiní zase vidí souvislost s bujarým vítáním jara. Další teorie aprílového žertování říká, že 1. dubna se narodil Jidáš, takže se v ten den nemá brát nic vážně.¹³¹

Dne 24. dubna slaví svátek *sv. Jiří*, který patří k nejznámějším křesťanským světcům i přesto, že historických důkazů o jeho životě je velmi málo.

¹²⁸ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹²⁹ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

¹³⁰ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹³¹ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

Na svátek sv. Jiří začíná skutečné jaro. Lidé si ho spojovali se rčením „Na svatého Jiří, vylézají hadi a štíři.“¹³² „Pro naše předky byl svátek důležitým mezníkem hospodářského roku.“¹³³ Hospodáři evidovali svá stáda, která pak slavnostně vyháněli na pastvy. Za feudalismu museli v tento den lidé odvádět vrchnosti nájem za půdu ve formě naturálií (například obilí), v některých případech platili i penězi.¹³⁴

Dalším velmi významným a v dnešní době opět populárním dnem je 30. duben, tzv. *Filipojakubská noc* (někde také *Valpružina noc*). „Podle církevního kalendáře mají 1. května svátek dva Kristovi apoštolové: Filip a Jakub, kteří byli chápáni jako protiklad škodlivých sil, ale zároveň jako patroni lidového kouzelnictví (léčivé byliny sbírané v tuto dobu měly mít zvlášť silný účinek).“¹³⁵ Filip byl ukamenován na kříži a Jakuba svrhli z hradeb Jeruzaléma, protože odmítl prohlásit Ježíše Krista za podvodníka.¹³⁶

Valpruga byla starogermánská bohyně a také patronka čarodějnic. V 8. století ale Valprugu začalo křesťanství chápat jako ochránkyni před zlými kouzly.¹³⁷

Zapalování ohňů je velmi starý zvyk, který souvisí s uctíváním ohně, ale i s vírou v jeho ochrannou moc proti nadpřirozeným mocnostem. Pálení ohňů se vždy účastnili všichni z vesnice. Dříve bylo také zvykem vyhazování hořících košťat do výšky, aby byly čarodějnice letící na sabat dobře vidět a byla možnost některou srazit.

Zábava „pálení čarodějnic“ ale vznikla až koncem 18. století, kdy byl zrušen dohled nad čistotou víry, který do té doby prováděl jezuitský řád.

Po pálení čarodějnic přichází 1. květen, který je pro všechny navždy spojen s básní Karla Hynka Máchy *Máj*. Nejen že je „dnem lásky“, ale stal se i Svátkem práce.

V lidové tradici je počátek května spojen zejména se stavěním májek. Tento zvyk je velmi starý a znají ho v celé Evropě. Někteří odborníci se domnívají, že může jít o pozůstatek jarních slavností, kdy strom představoval strážného ducha obce.¹³⁸

„Nejstarší známý doklad o stavění máje je z roku 1422, kdy za postavení máje dostal hoch odměnu a to ruku děvčete. Na základě postavení máje a vzájemného slibu bylo manželství uznáno církevním soudem na pražském hradě a dne 23. června 1422 byla slavěna svatba.“¹³⁹

¹³² VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006. s. 153.

¹³⁶ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹³⁷ STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006.

¹³⁸ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹³⁹ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

V předvečer 1. května se chlapci z vesnic ještě dnes vypravují do lesa, aby užili co největší strom. Vždy se jedná buď o smrk, borovici nebo jedli, ze stromu se osekají větve, kmen se potom ozdobí věncem, šátky, květinami, fáborky a tak dále. Celou noc musí májku hlídat, aby ji nikdo neukradl (většinou mezi sebou soupeřili sousední vsi).¹⁴⁰

Dříve bývalo zvykem stavět ještě malé májky před domem dívek, které se chlapcům líbily. Pokud jich žilo v jednom domě více, každá dostala májku vlastní. Takovýto výraz lásky ale dostávaly jen dívky, které byly ještě panny, jinak se mohlo stát, že před domem do rána stála hůl zaražená do země ozdobená slaměným věncem, což byl symbol pohany.

Se stavěním májek samozřejmě souvisí i taneční zábavy, které se pořádají i v den kácení.¹⁴¹

Další významná noc se nazývá *Svatojánská*. Den po ní, tedy 24. června slaví svátek sv. Jan Křtitel. Tento světec se podle legendy narodil jen šest měsíců před Ježíšem Kristem. Žil na poušti u Mrtvého moře, předpovídal příchod Krista – Vykupitele, kterého také u řeky Jordán pokřtil. Jan Křtitel byl sťat, protože kritizoval manželství krále Heroda Antipa, to považoval za nemorální, jelikož si král vzal ženu svého zesnulého bratra.

První zmínky o oslavách svátku Jana Křtitele pocházejí z roku 506. Hlavní význam v oslavách tohoto světce je v tom, že zavedl křest vodou, který se dodnes v křesťanství používá.

O Svatojánské noci si lidé chodili do lesa natrhat bylinky, kterým se začalo říkat svatojánské koření, to se potom přidávalo do směsí, které léčily. Oblíbené také bylo pálení ohňů, které se na mnoha místech pořádá i v dnešní době.¹⁴² Dříve se lidé domnívali, že zapalováním ohňů přidají slunci na síle, kterou v období slunovratu ztratilo.

Dalším významným dnem je svátek *sv. Anny*, 26. července (původně hebrejské jméno, ve významu *milostiplná*).¹⁴³

Anna je dodnes nejuctívanější křesťanskou světicí na světě. Anna je podle legendy matkou Marie, která později porodila Ježíše Krista.

Sv. Anna se stala ochránkyní manželství, patronkou horníků, tkalců, truhlářů a soustružníků, provazníků a dalších profesí.

Anna také působí jako přímluvkyně při hledání ztracených předmětů. V dřívějších dobách se věřilo, že modlitba ke sv. Anně dopomůže ztracenou věc najít.

S tímto jménem je také spojena pranostika: „Svatá Anna, chladna z rána.“

¹⁴⁰ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

¹⁴¹ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.

Svátek sv. *Václava* (28. září) je velmi významný zejména proto, že se tento světec stal v 11. století patronem českého státu, který čeká se svým vojskem v hoře Blaník, aby v době nejhorší přispěchal na pomoc.

Václav, syn knížete Vratislava a Drahomíry, se zásluhou své babičky Ludmily přiklonil ke křesťanství. V roce 935 byl ve Staré Boleslavi zavražděn kvůli sporům se svým bratrem Boleslavem. Ihned po jeho smrti se stal v očích církve mučedníkem a světcem.

Na jeho svátek se konaly slavnostní mše, poutě a posvícení. V dnešní době se na některých místech stále konají Svatováclavské slavnosti, například v Louňovicích, které leží přímo pod bájnou horou Blaník, dále v Kutné Hoře, v Příbrami a dalších městech.¹⁴⁴

Dne 2. listopadu slavíme tzv. *Dušičky*.

„Slovo **duše** ještě ve staré češtině mohlo znamenat **dech** i **duši**, tzv. záduší pak bylo jmění určené na modlitby za duše zemřelých a dušník byl poddaný darovaný v rámci záduší. Předpokládá se tu starý základ **dheu-es-** blízké slovo **deus** označuje **boha** i **boží princip**.“¹⁴⁵

Zajímavé je, že tento den nese několik názvů. Například v římskokatolickém kalendáři najdeme označení *Vzpomínka na všechny věrně zesnulé*, protestanti jej znají pod jménem *Památka zesnulých*.

Podle křesťanské tradice jsou Dušičky svátkem zesnulých, kteří jsou ještě v očistci, tedy ještě nedosáhli věčné blaženosti.¹⁴⁶ Modlitby pozůstalých jim mohou pomoci očistit od hříchů a tím jim dopomohou k cestě do nebe.

Lidé odjakživa věřili v posmrtný život a v to, že se některé duše mohou vracet zpět na zem. Tradice svátků zemřelých tedy sahá až do dob Keltů, kteří věřili, že počátkem listopadu se mohl setkávat živý s mrtvým. Zapalovali obřadní ohně, které měly ukazovat cestu bloudícím duším. Po expanzi Římské říše ale mnoho z keltských zvyků zaniklo, zbytek později splynul s obyčejí Řeků a Římanů, ze kterých potom částečně vycházelo i křesťanství.

Původně se na zesnulé vzpomínalo jen v rodinném kruhu.¹⁴⁷

„Výroční vzpomínka na zesnulé byla poprvé spojena s veřejnou slavností po roce 998, kdy ji ve francouzském reformním klášteře v Cluny zavedl benediktýnský opat Odillo.

¹⁴⁴ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

¹⁴⁵ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

Teprve mezi 11. a 13. stoletím se svátek rozšířil do 18 dalších evropských zemí. V Římě svátek zdomácněl až ve 14. století. Od roku 1915 mohou kněží katolické církve toho dne sloužit tři mše (na památku válečných obětí).“¹⁴⁸

Dodnes se lidé 2. listopadu scházejí u hrobu svých zesnulých příbuzných nebo přátel, aby na ně společně zavzpomínali a zapálili svíčky, které jsou v českém prostředí symbolem vzpomínky.

V současné době k nám proniká i americká podoba Dušiček *Halloween*, který se slaví 31. října. Do Ameriky se tento svátek dostal nejspíše z Irska, původní název zněl *All Hallow's Eve (předvečer Všech Svatých)*. Dnes se halloween stal komerčním svátkem ve znamení masek a převleků. Děti chodí od domu k domu a dostávají sladkosti a jiné pochutiny. Domy zdobí svítící vydlabané dýně, které jsou nejspíš moderní podobou obřadních ohňů, které ukazují zemřelým cestu.¹⁴⁹

Dušičky byly posledním svátkem, kterému se v práci věnujeme, jelikož pak už nastává čas adventní, o němž jsme hovořili na začátku.

Záměrem této kapitoly bylo přiblížení zejména lidových svátků a tradic z hlediska jejich původu a vzniku. Lidé svátky znají, dodržují tradice, ale většina vůbec neví, kde se vzaly a proč se určité dny slaví. Zda původ alespoň některých svátků znají děti na druhém stupni základní školy, nám dokáže výzkum prováděn na základní škole v Hranicích na Moravě, který následuje v další kapitole.

¹⁴⁸ HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovy_koutek>.

¹⁴⁹ VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1.vyd. Praha: Albatros, 2004.

5 Povědomí žáků o původu svátků a tradic, zájem učitelů o etymologii

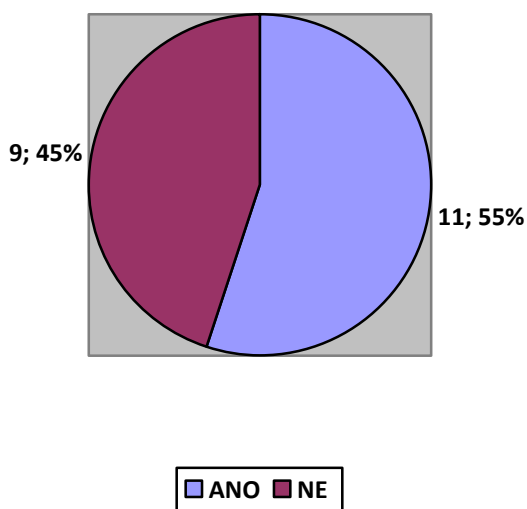
Předložená práce je zaměřena na etymologický výklad svátků, tradic a významných dnů. Etymologie je velmi vhodná pro použití ve výuce na základní škole v rámci mezipředmětových vztahů.

Ke zjištění stavu vědomostí žáků na druhém stupni byl použit dotazník (viz Příloha č. 2). Dotazník je zaměřen na české tradice a zvyky a vypracovali ho žáci 6. a 9. tříd (celkem 60 žáků). Z uvedeného počtu v šestém ročníku 29 dívek a pouze 6 chlapců, v devátém ročníku vyplnilo dotazník 12 dívek a 13 chlapců.

Dotazník byl vytvořen i pro učitele, abychom zjistili, zda etymologii ve své výuce využívají a jestli by uvítali souhrnný etymologický výklad českých zvyků a tradic. Dotazník vypracovalo celkem 20 vyučujících (4 muži a 16 žen), znění dotazníku uvádíme rovněž v příloze (Příloha č. 1).

Na základě výsledků odpovědí učitelů jsme zjistili, že etymologii využívají všichni, kromě těch, kteří vyučují cizí jazyky, protože tam se žáci učí o zvycích a tradicích země, jejíž rodný jazyk používají ve výuce. Vyučující by tedy nevyužili ani souhrnný výklad našich tradic a zvyků, stejně tak jako učitelé, kteří vyučují přírodopis, fyziku a další technické obory. Naopak učitelé humanitních předmětů by takovýto výklad velmi uvítali (viz Graf č. 1).

Graf č. 1: *Potřeba souhrnného etymologického výkladu tradic a svátků*

Počet let praxe ve školství neovlivnil odpovědi vyučujících. Etymologii se snaží pro zpestření výuky využívat všichni.

Z dotazníků, které vyplňovali žáci, zjistíme, že v českých rodinách je velmi rozšířená tradice pomlázky. Zajímavé je, že dívky obou ročníků uvedly tuto tradici častěji než chlapci.

Při rozboru dotazníku se budeme zaměřovat vždy nejprve na žáky 9. ročníku.

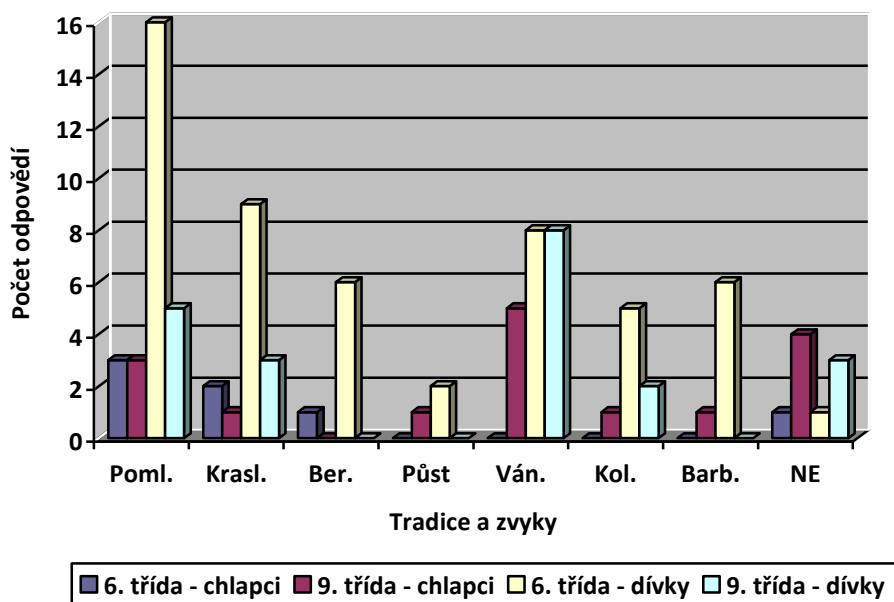
Z dotazníku vyplývá, že kraslice v dnešní době žákyně posledního ročníku základní školy téměř vůbec nebarví.

Jako nejvíce slavený svátek byly uváděny Vánoce, a to jak dívkami, tak chlapci. Pod tradicemi Vánoc si žáci představí pouze zdobení stromečku, pečení cukroví a k večeři připraveného kapra se salátem. Dvě dívky a jeden chlapec také uvedli, že zpívají koledy.

Jeden žák uvedl i dodržování půstu před Velikonocemi.

Co se týče žáků 6. ročníku, nejvíce dodržovanou tradicí je pomlázka, tu uvedlo 16 dívek a 3 chlapci (v 6. ročníku je pouze 6 chlapců, dívek je 29). Žáci této třídy uváděli mnohem více tradic než žáci vyššího ročníku. V dotazníku se objevilo kromě Vánoc, koled a pečení beránka i řezání Barborek (6 dívek), malování kraslic (9 dívek, 2 chlapci) a dvě dívky dokonce uvedly dodržování půstu (viz Graf č. 2).

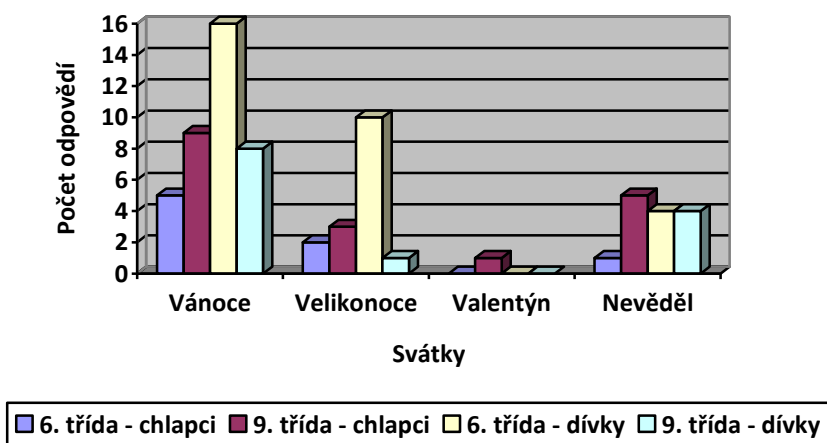
Graf č. 2: Dodržování tradic a zvyků v rodinách

Přehled o původu svátků a tradic mezi žáky je poměrně malý. Nejčastěji dokázali žáci 9. třídy vysvětlit původ Vánoc a Velikonoc, jeden chlapec uvedl i svátek sv. Valentýna. Čtyři dívky nebyly schopny vysvětlit žádný svátek ani tradici, taktéž pět chlapců.

Stejně jako u žáků 9. ročníku se v otázce, která se týká vysvětlení původu některého svátku nebo tradice, objevily u nižšího ročníku základní školy Vánoce a Velikonoce. Celkem 16 dívek a 5 chlapců správně vysvětlilo původ Vánoc a 10 dívek a 2 chlapci dokázali objasnit původ Velikonoc. Jedna dívka dokonce uvedla i původ pomlázky a jedna se zmínila o křížové cestě, která se o Velikonocích prochází. Žáků, kteří nedokázali vysvětlit původ žádného svátku nebo tradice, bylo velmi málo - pouze 4 dívky a 1 chlapec (viz Graf č. 3).

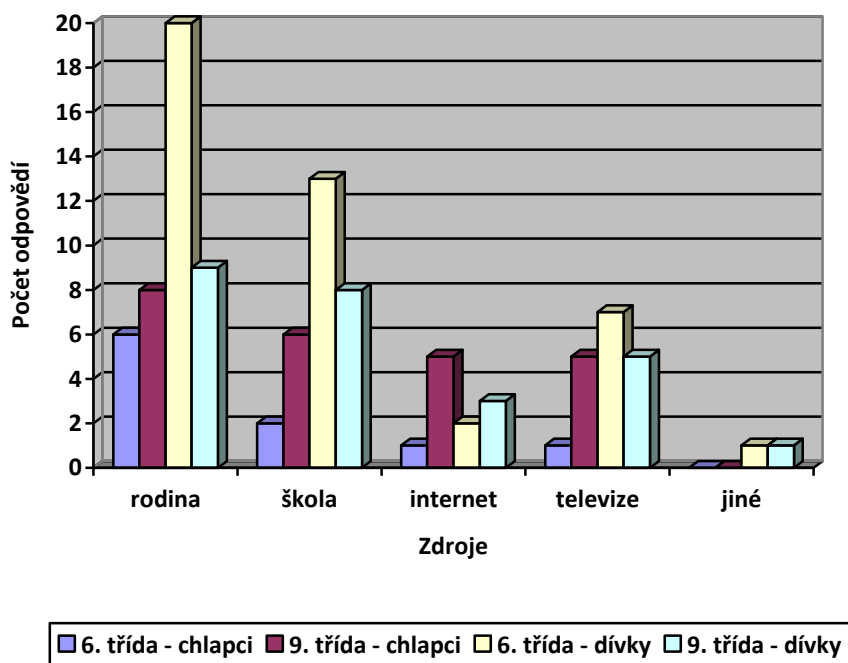
Graf č. 3: Vysvětlení původu některého svátku či tradice

O původu svátků se nejvíce žáci dozvídají ve svých rodinách. Z 25 respondentů tuto možnost uvedlo 17. Na druhém místě potom byla škola a televize. Internet jako zdroj informací o svátcích uvedlo jen 8 z 25 žáků 9. třídy. Jedna dívka získala povědomí o původu tradic z časopisu.

V 6. třídě byla opět jako zdroj informací o původu svátků a tradic nejvíce uváděna rodina (20 dívek a 6 chlapců). Na druhém místě se nachází škola, dále televize, internet nevyužívá téměř nikdo (2 dívky a 1 chlapec). Jedna žákyně uvedla jako zdroj informací bibli (viz Graf č. 4).

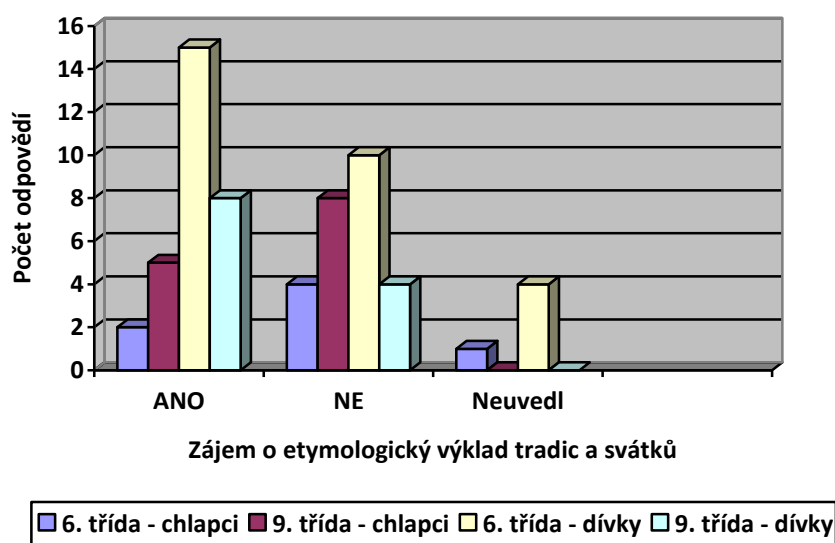
Graf č. 4: Zdroj informací o původu svátků a tradic

Zájem o výuku etymologie českých svátků a tradic má 13 žáků z 25 (9. ročník), což je relativně vyrovnané, dívky projevily mnohem větší zájem než chlapci.

Žáci 6. ročníku mají na rozdíl od 9. třídy poměrně velký zájem o bližší vysvětlení původu svátků a tradic (15 dívek a 2 chlapci). Celkem 5 žáků na poslední otázku týkající se zájmu o výuku neodpovědělo (viz Graf č. 5).

Graf č. 5: Zájem žáků o výuku etymologie svátků a tradic

Závěr

V práci jsme se zabývali etymologií jako vědou, zaměřili jsme se na její historii v Evropě a v České republice. Vysvětlili jsme původ názvů českých měsíců, dnů, svátků, významných dnů a některých tradic.

Na závěr práce jsme provedli malý výzkum o povědomí žáků na 2. stupni základní školy o původu tradic a zvyků, které dodržují ve svých domovech nebo které znají ze svého okolí.

Z dotazníků vyplynulo, že starší žáci tradice a zvyky už téměř nedodržují a ani se o ně příliš nezajímají. Jejich znalost původu českých tradic a svátků je na velmi nízké úrovni. Většina byla schopna vysvětlit pouze původ Vánoc a Velikonoc. Někteří neuvedli ani tyto dva významné křesťanské svátky.

Mladší žáci naopak tradice dodržují velmi aktivně, zejména o Vánocích a Velikonocích. Jejich znalosti o původu svátků a tradic jsou přibližně na stejné úrovni jako znalosti žáků z 9. ročníku, což znamená, že se o původu Vánoc a Velikonoc učí ve škole ještě na prvním stupni nebo ihned po nástupu na stupeň druhý. Potom se už svátkům a tradicím nevěnuje pozornost.

Učitelé se snaží etymologii využívat téměř v každém předmětu, ale české svátky a tradice do výuky obvykle nezahrnují. Proto by uvítali, zejména učitelé humanitních předmětů, souhrnný etymologický výklad těchto svátků a tradic, aby ho mohli využívat, například při projektovém vyučování. Uvědomují si, že povědomí o zvycích a tradicích patří ke kultuře každého národa a nemělo by být ze školství vytlačeno.

Seznam použité literatury

1. BIČAN, A.; HAVLOVÁ, E. *Dobrodružství etymologie – články F. Kopečného z prostějovského časopisu Štafeta*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7422-005-0.
2. DAVID, J. Etymologie ve výuce češtiny – K využití lidové etymologie zeměpisných jmen. In *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole: sborník prací z mezinárodní konference. Olomouc. 12. - 13. dubna 2007*. Ed. Hana Marešová, Tomáš Macoun. Olomouc: Pedagogická fakulta UP, 2007. ISBN 978-80-244-1946-6.
3. ERHART, A.; VEČERKA, R. *Úvod do etymologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981. ISBN neuvedeno.
4. KARLÍKOVÁ, H.; VEČERKA, R. Vývoj české etymologie v evropském kontextu. *Opera Slavica*, 2005, roč. 15, č. 4. ISSN 1211-7676.
5. MACHEK, V. *Etymologický slovník*. 5. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-048-7.
6. MAREŠOVÁ, H. Etymologie. *Základy historické mluvnice češtiny*, 2008.
7. NOVOTNÝ, M. *Zákulisí slov*. 1. vyd. Praha: MOTTO, 2003. ISBN 80-7246-162-1.
8. *Pravidla českého pravopisu*. (Kolektiv autorů Ústavu pro jazyk český AV ČR). 2. vyd. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1327-X.
9. REJZEK, J. *Lidová etymologie v češtině*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1649-0.
10. STYBLÍK, V. *Tajemství slov*. 1. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2006. ISBN 80-7235-336-5.
11. ŠLOSAR, D.; STEKLÍK, J. *Otisky*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2006. ISBN 80-7363-029-X.
12. VÁŽNÝ, V. Úvahy nad novým etymologickým slovníkem. *Naše řeč*, 1958, roč. 41, č. 9-10. ISSN 0027-8203.
13. VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov - uvedení do etymologie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-858-6.
14. VONDRUŠKOVÁ, A.; SKOPOVÁ, K. *České zvyky a obyčeje*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2004. ISBN 80-00-01356-8.

ELEKTRONICKÉ CITACE

1. HOLUB, Z.; HUGO, J.; CHÝLOVÁ, H. *Jazykový koutek* [online]. Dostupné na Internetu: <[http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový koutek](http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykový_koutek)>.
2. *Tradice* [online]. Dostupné na World Wide Web <<http://www.ceske-tradice.cz/katalog/zbozi/tradice>>.
3. VYKYPĚL, B. *Etymologické oddělení* [online]. Dostupné na Internetu: <<http://www.ujc.cas.cz/oddeleni>>.

Přílohy

Příloha č. 1: Dotazník pro učitele 2. stupně základní školy

Příloha č. 2: Dotazník pro žáky 2. stupně základní školy

Příloha č. 1 – dotazník pro učitele 2. stupně ZŠ

1. Muž – žena

2. Aprobace:

3. Počet let praxe ve školství:

4. Využíváte v rámci předmětů, které vyučujete na druhém stupni, etymologii?

ANO – uveďte příklad (v jakém předmětu, na co se nejčastěji zaměřujete):

NE

5. Pokud nevyužíváte etymologii, uveďte důvod proč?

6. Uvítali byste například souhrnný etymologický výklad českých svátků, tradic a zvyků?

ANO – NE

Příloha č. 2 – dotazník pro žáky 2. stupeň ZŠ

1. Muž – žena

2. ročník:

3. Dodržujete doma nějaké tradice a zvyky? Například řezání Barborek, půst před Velikonoci, pomlázka?

ANO – uveďte jaké:

NE

**4. Znáte původ alespoň u některých zvyků nebo svátků (proč se vlastně slaví)?
Například Vánoce, Velikonoce nebo jiné.**

ANO – některý krátce vysvětlete:

NE

5. Pokud původ znáte, odkud jste se to dozvěděli?

- a) rodina
- b) škola
- c) internet
- d) televize
- e) jiné (uveďte):

6. Pokud původ žádné tradice ani svátku neznáte, zajímalo by vás to? Chtěli byste se o tom dozvědět více?

ANO - NE

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Aneta Galašová
Katedra:	Katedra českého jazyka a literatury
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Milena Krobotová, CSc.
Rok obhajoby:	2011

Název práce:	Využití etymologie na 2. stupni základní školy
Název v angličtině:	Exploitation of etymology on the second scale of the elementary school
Anotace práce:	V bakalářské práci se zaměřujeme na výklad etymologie jako vědy, její vývoj a využití etymologie svátků a tradic na 2. stupni základní školy.
Klíčová slova:	Etymologie, české svátky a tradice, úroveň znalostí původu tradic a svátků na základní škole
Anotace v angličtině:	In the bachelor work we concentrate to interpretation of etymology as a science, its development and exploitation of etymology of czech holidays and tradition on the second scale of the elementary school.
Klíčová slova v angličtině:	Etymology, czech holidays and tradition, knowledge of origin holidays and tradition on the elementary school.
Přílohy vázané v práci:	Příloha č. 1 – dotazník pro učitele 2. stupně základní školy Příloha č. 2 – dotazník pro žáky 2. stupně základní školy
Rozsah práce:	50 stran
Jazyk práce:	čeština